

HOJDÁK GERGELY

A századvégi tragikum-vita, s. a. r. Török Lajos

Nagy hiányt pótol a recenzeált kötet. Megtalálhatjuk benne a hazai irodalomtörténet-írásban „tragikum-vita”-ként ismert, a 19. század végén meglepően nagy „kritikai puskaporfüstöt” kiváltó diskurzusának viszonylag teljes dokumentációját. A forrás-gyűjtemény az első részben közli a vita két könyv terjedelmű alapszövegét, Beöthy Zsolt és Rákosi Jenő *A tragikum* című írásait (*Két könyv*). A második, *Hozzászólások, bírálatok* fejezetbe került – sok más mellett – Péterfy Jenő szintén *A tragikum* című, hosszabb lélegzetvételű kritikája, amelyet pontos és mély megállapításai okán Németh G. Béla és nyomában Barta János is amolyan harmadik alapszöveggént kezelt.¹ A kötet függelékként közli Rákosi Jenő *Gyulai Pál Katona József és Bánk bánja* című recenzióját, amelynek a második alapszöveg keletkezése szempontjából van jelentősége. A nagyrészt² eredeti helyesírás szerint közölt, emendált szövegekhez kifejezetten alapos jegyzetapparátus társul, amely a forrás-gyűjtemény legnagyobb szakmai erénye. Ez a jegyzetapparátus (a kiadás elvei, név- és szómagyarázatok mellett) tartalmazza a szövegközlések alapját, mely több érdekes megfontolást rejt magában. A forrás-gyűjtemény (helyeselhető módon) a vitaesemény eredeti kronológiájának rekonstrukciójára törekszik, de például Péterfy már említett recenziója a szerző életében nem jelent meg (utóbb, mint láttuk, annál nagyobb hatást gyakorolt). Rákosi könyvecskéjének 1925-ös másodközlése pedig azért érdekes, mert maga a szerző (aki időközben az irodalmi élet pereméről a „falakon belülre” került) írt hozzá egy elő- és utószót, melyekben nemcsak a saját korábbi álláspontjára reflektál, hanem az első világháború és a trianoni békediktátum „köztes” eseményeire is. Ezt az eseményt a magyar nemzet tudat azóta is „tragikus” tapasztalatként őrzi, ami nagyban megfelel Rákosi fő szempontjának: az „esztétika és az élet” világa közti válaszfal lebontásának (szemben Arisztotelésszel, aki nagyon is a tudatában van ennek az episztemológiai határmezsgyének). Visszatérve a jegyzetapparátusra: a tragikum-vita szövegeiben olvasható allúziók visszakövetése azért bír nagy beccsel az olvasó szempontjából, mert ezek jelentős része ma már kevésbé ismert művekre utal.

A századvégi tragikum-vita *casus bellijét* Beöthy Zsolt 1885-ben a Kisfaludy Társaság ajánlásával megjelent monstruózus kötete adja. A szerző Gyulai Pál kedves

tanítványa, Greguss Ágoston örököse az „esztétika” tanszékén egy olyan korban, amikor (olvashatjuk Váli Béla lojális recenziójában) „azon elv uralkodott még [...] némely potentát közt, hogy ez a trónszék fölösleges.” (427.) Az előbbi megfogalmazásból is látszik, hogy a „tragikum-vita” nem szűkebb értelemben vett szakmai disputa volt, hanem *tudománypolitikai* jelentőséggel bírt: a Kisfaludy Társaság és irodalmi holdudvara (a Fővárosi Lapok) polemizált körülötte a Petőfi Társasággal és irodalmi holdudvarával (Koszorú). Az intézményesülő magyar irodalomtudomány nemzetpolitikai ambícióiról is sokat elárul, hogy az *eredetiség* szempontja visszatérően felmerül a vitában. „Beöthy lehetőleg kimerítő monográfiát írt, mégpedig olyat, mely valódi magyar könyv” – írja Vadnai Károly. (408.) „Azt pedig senki sem tagadhatja meg, hogy az átültetett növénynél életrevalóbb az, mely ott hoz gyümölcsöt, ahol fakadt” – tromfol rá kicsivel később Váli Béla is. (428.) Így a Kisfaludy Társaság holdudvara.

És mit mond róla a másik oldal? Palágyi Menyhért kritikája szerint (aki különben a szakmaiság nevében tiltakozik is a szekértáborreflexek ellen): „hasonlíthatom azt olyan szörnyszülőthöz, melynek csak hátgerince van, de a feje hiányzik. Az agy a németeknél maradt”. (401.) Ma már talán tárgyilagosabban ítélnék meg ezt a kérdést, egy sajátosan keverék diskurzusmódot sejtve az eredetileg jogi tanulmányokat folytató szerző munkája mögött. Mert amíg egyrésztől Beöthy valóban gyakran hivatkozik a hazai és nemzetközi előzményekre (az előbbieket közül főleg Gyulai és Greguss, utóbbiak közül Hegel, Schelling, Solger és Vischer esztétikája érdemel külön említést), addig másrésztől retorikusan és esszéstílusban ír.³ Beöthy tehát beépítette rendszerébe az idealista német esztétika színe-virágát, ez a heroikus szintézis azonban (hat évig készült!), ha az akadémikus érvelés ma megszokott normái szerint nem is mondható „világosnak”, „tagoltnak” és „jól kifejtettnek”, azért nem nélkülözi teljesen a rendszeres gondolkodást. Az egyes fejezetek – temérdek példával és esetenként jókora kitérőkkel – sorra veszik a tragikum Beöthy által megállapított elemeit, az egyéni kiválóság és az (ezzel együtt járó) gyalogság egyes formáitól a tragikai vétségen át (amelyben az előbbi megnyilatkozik) az „egyetemes” különböző aspektusaiig. Ez utóbbi az, amit a kiváló egyén bármely irányú tökéletlenségével „kihív” maga ellen, megpecsételve ezzel sorsát. Péterfy Jenő igen szellemesen írja körül az egyén és az egyetemes (ennek szinonimái: „általános” vagy „világrend”) Beöthy könyvében exponált viszonyát: „Könyvünk meghatározása – mint már említettük – párbajt teremt a tragikumból, holott a bonyolultabb szövegtűnek látszik. Szerinte az egyén, mint önhatalmából élő absztraktum, golyót röpít az egyetemesre, egy tágabb körű absztraktumra; de erről visszapattan a golyó, s az ellenfél szívébe fúródik”. (378.) Ez a meglátás egyben a tragikum-kérdés kör posztmodern horizontjára is élesen rávilágít, amennyiben az arisztotelészi hübriszt az individuum önmondásaként, a katharsziszt pedig ennek viszonyfogalmaként (önmagát lebontó újraírásaként) értelmezi. „A világrend – hogy e nehéz szót ajkunkra

¹ A forrás-gyűjteményt a szerkesztő Németh G. Béla emlékének ajánlja, aki az eddigi legalaposabb és sokoldalúbb elemzést közölte a „tragikum-vitáról” 1971-es *Tragikum és történetfelfogás* című könyvében (Akadémiai, Budapest, 1971.). A recenziókban szereplő hivatkozások e tanulmánynak *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában* kötetben szereplő másodközlésére (Akadémiai, Budapest, 1981.) mutatnak.

² Kivételt csak a hosszú és rövid magánhangzók, valamint a szóösszetételek képeznek, ezeket a szerkesztő mai helyesírás szerint igyekszik közölni.

³ Németh G. Béla nem véletlenül elemzi oly körültekintően az általa az uralkodó nagybirtokos osztály képviselőjének tartott Beöthy retorikai teljesítményét, megállapítva, hogy annak fő jegyei 1. a fogalmi kifejtés hiányában alkalmazott metafora; 2. a szinonim fölörölások folytonos alkalmazása (egyfajta sulykolás); 3. a megengedő s ellentétes mondatnani elemek mértéktelen, retorikai jellegű használata, ami alapján az olvasó „úgy vélheti, a tétel árnyalt, finomított formájához jutott”. NÉMETH, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*, 195.

vegyük – nem nyugvó valami, hanem nem örök igazságok szentek szentje, a jelenségek fölött lebegő platói eszme, hanem eredmény, mozgó egyensúly, mely minden pillanatban bomlik és újra helyreáll; s egyenlő szerepe van benne az egyén bűneinek a szeretlen szenvedélynek, önző cselekvésnek, mint az ellenkező tulajdonságoknak. [...] A tragédia éppen ezt mutatja – s ebben rejlik fönsége –, hogy a tragikai hős, mikor a leginkább a maga ösztönéből látszik cselekedni, az élet kényszerének is áldozata, de mint ilyen a sors eszköze is”. (379.) A méltányosság kedvéért azért jegyezzük meg, hogy Beöthy maga sem egészen statikus fogalomként írja körül az „egyetemes”. Egész pontosan olyan eszmék gyűjtőnévének tekinti, amelyek a közösség fennmaradása szempontjából nyerik el relevanciájukat: Azon benső törvények összessége, melyek a természetben vagy a közmeggyőződésben gyökerezve, az emberi életet kormányozzák, fejlődését biztosítják, megzavartatását akadályozzák, összhangját a jogos érdekek védelme által fenntartják és sérelmét megtorolják. A természeti és erkölcsi világnak teljessége, rendje, egysége, hatalma: ez az egyetemes. (150.) Ezek az eszmék ugyanakkor – egy másik szempontból – változhatatlan „természeti” és vallás-erkölcsi talapzatra épülnek, és ez a logo-, illetve etnocentrizmus jellegzetes megnyilvánulásai. Már Németh G. Bélának⁴ és Barta Jánosnak⁵ is feltűnt, hogy Beöthy milyen könnyen hajlandó visszavenni értekezői dinamizmusából, amikor a fennálló társadalmi rend bázisideológiájáról van szó. Beöthy egyetemes a mai tragikum-megközelítések szerint mégsem tűnik olyan vállalhatatlannak, mint amilyen a modern irodalomtudomány képviselői számára lehetett. E pozitív módon nem definiálható összefüggérendszer, mely ugyanakkor minden fogyatékoságot és vétket (el-vétést) keményen megtorol, emlékeztet ugyanis arra, amit egy újabb szerző „negatív hermeneutikának” nevez.⁶ Ha a tragikum per definitionem a hiánnyal és a fel nem ismerttel áll összefüggésben, nem szükségszerűen siklik-e ki minden pozitív definíciós kísérlet igája alól? Ugyanakkor – fogalmazza meg újra és némileg új módon Beöthy a katharszisz ősrégi arisztotelészi bölcsességét – „ez aránytalanságában [ti. a „költői igazságszolgáltatás” súlyossága a „tragikus vétekhez” képest] mindig megvan az indulatok egymásra hatásának a belső, okszerű fejlődésnek természetessége, mely az élet intéző hatalmainak mélyebb belátására, utainak tisztább ismeretére s ezáltal kiengesztelődésre, megnyugvásra, fölemelkedésre vezet”. (252.)

A gyűjtemény másik alapszövegére, Rákosi Jenő *A tragikum* című tanulmányára most kevesebb helyet szentelünk, mivel ennek valóban korszerű irodalomtudományi

⁴ „De hallatlanul nagy példaanyagából mindössze egyetlen olyan esetet hoz föl, amelyben szerinte a közmeggyőződés a fönnálló ellen támadó oldalán áll: Krisztusét. Később azonban még ezt is visszaveszi: Krisztusban az egyetemes testesül meg, a fönnálló jog éppúgy, mint az újé.” *Uo.*, 200.

⁵ „Mi mindennel tudja a földi halandó az »egyetemes« maga ellen ingerelni, még a »kellembeli« és »fönségbeli« kiválósággal is.” BARTA János, *Jegyzetek a magyar tragikumelméletekről*, *Studia Litteraria*, (10) 1972, 17.

⁶ „Az extrém, névtelen szenvedés megéri a szubjektumot, előidézi a megértését. [...] A selfhez tartozik annak emléke, amit nem akar elviselni, sem megérteni, vagy racionálisan megbirkózni vele. A negatív hermeneutikát, amelynek gerincét a negatív tekintetében a self megértése képezi, éppen a tragikussal osztozó motívumok indíthatják el, s egy olyan térben bontakozik ki, ami egyidejűleg a tragikus gondolkodásból kivezeti.” EMIL ANGERHN, *Konstellationen und Grenzen des Tragischen. Figuren der Negativität = Die Philosophie des Tragischen. Schopenhauer – Schelling – Nietzsche*, szerk. LORE HÜHN – PHILIPP SCHWAB, De Gruyter, Berlin–Boston, 2011, 58–59.

szempontok szerinti elemzését egy tragikusan fiatalon elhunyt kutató, Pozsvai Györgyi már nagyrészt elvégezte helyettünk.⁷ Rákosi valóban progresszív esszéista, akinek azonban ilyen szempontú megítélésére is erősen rányomták bélyegüket a szerző későbbi konzervatív politikai attitűdje, Ady- és *Holnap*/Nyugat-ellenes kirohanásai. Németh G. Béla kvázi (avagy proto-) egzisztencialista kiáltványként értelmezi e korai könyvecskéjét, amelyben a szerző (irodalomszociológiai szempontból) a kispolgárság, a „falan kívüliek” szellemi és társadalmi ambícióinak ad hangot. Barta János szerint viszont Rákosi csak a magyar irodalomtudomány új, pozitivistá irányultságú korszakának nyelvére „hangolta át” Beöthy tragikum-elméletét.⁸ A nagyjából teljes vitadokumentáció fényében talán ez a kérdés is jobban megítélhető, vagy legalábbis a társadalmi-politikai referenciák helyett az elődszövegtől való nyelvi elkülönböztetés izgalmas erőfeszítései kerülnek középpontba. Beöthy egyik kritikájában azzal dorongolja le Rákosi Jenő művét, hogy „az alapvetők munkáját nem ismeri, s nem akarja fölhasználni” (458.), s maga Rákosi is szabadkozik azért, hogy nem tanulmányozta eléggé a szakirodalmat, de – írja – „tudom, ha így nem, hát sehogy sem keletkezik”. (284.) Rákosi (szintén főleg irodalmi példákkal és színes retorikával) a Beöthy laikus keresztény teológiáját egy radikális antropológiai (egzisztencialista?) nézőponttal váltja fel, amelynek mottója: „A halál tehát az emberek köztragikum”. (291.) A fiatal Lukács György 1910-ben elkészült tragikum-tárgyú esszéje, *A tragédia metafizikája* nem véletlenül rokonítja Rákosi Jenő művét Hebbel és a maga felfogásával.⁹ Az „egyetemes” elvont és történelmietlen képzelet helyébe (amely azonban az ember sorsába nagyon is közvetlen és kézzel fogható módon avatkozik be) itt a korlátlan önkiteljesítés jogáért küzdő „nagy ember” és a kisszerű (ám a túlélés zálogát őrző) társadalom konfliktusa lép. Ez az érvelés – nézetünk szerint – valóban egyenes úton vezet a fiatal Lukács „tragikus heroizmusához”, amelyet a modern társadalom lelki elfojtásokra, kapitalista (gépies) termelésre és személytelen-bürokratikus apparátusokra épülő rendszere fojtogat, valamint a 20. századi abszurd alaptételéhez, az öngyilkosság jogának nimbuszához is: „Erkölcstelen lehetetlen levén élnie az adott helyzetben, ezzel megküzd, legyőzi és szövetségese: a halál karjaiba hull. Az ő küzdelme alatt őrá nézve s mindarra, ami akarata, hatalma, vágya, ambíciója és kötelessége bűvös körébe tartozott, fel volt függesztve a közrend, mely nekünk bástya a halál ellen”. (291.)

Rákosi Jenő Arisztotelész tragikumfelfogásához is értő, ugyanakkor nyelvileg sajátos módon közelít. A katharszisz örökké obskúrus fogalmát (amelynek roppant hermeneutikai hatásereje talán épp „önnön meghatározatlanságának pátozában”¹⁰

⁷ POZSVAI Györgyi, *A tragikum individualizálódása és/vagy az individuum tragikumára Rákosi Jenő esztétikájában*, *Alföld* 2002/1., 71–82.

⁸ „Rákosi voltaképpen nem tagad, csak megpróbálja ezt a fogalmat konkretizálni – olyan irányban, hogy az a hitetlen, pozitivistá-utilitarista korszak számára is felfogható legyen.” BARTA, *I. m.*, 19.

⁹ „Rendkívül érdekes könyve a tragikumról [ti. a Rákosi Jenőé] egyes kérdésekben feltűnő rokonságot mutat azzal az élet- és tragikumfelfogással, amely szerintünk lényege a modern drámának, s amelyet legkövetkezetesebben Hebbel fejtett ki. [...] Nála csak a nagyság lehet tragikus, Hebbelnél és utána a modern irodalomban a pusztán lét a tragikus.” LUKÁCS György, *A modern dráma fejlődésének története*, Magvető, Budapest, 1978, 589.

¹⁰ PAUL DE MAN, *Az eltorzított Shelley*, ford. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán = *Újragondolni a romantikát*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán, Kijárat, Budapest, 2003, 180.

rejlik) például kémiai hasonlatokkal írja körül: „Ez ugyanaz, melyet az ércek tisztítására használunk: a hő, a tűz. A vasat tűzbe dobjuk, megolvasztjuk, hogy salakjától megszabaduljon. Nos, gerjedelmeinket is tűzbe dobjuk, fölizgatjuk, megolvasztjuk, hogy megtisztítván, megeddzük. A tragoediában félelmünket és szánakozásunkat fölgerjesztjük, megolvasztjuk a félelmes és részvételtől események kohójában, hogy megtisztulva, megedzve vegyük onnan vissza”. (354.) Ilyen és hasonló kérdésekről olvashatunk a Török Lajos szerkesztette forrásgyűjteményben, mely hű kísérő a tragikum-viták izgalmas világába.

(*AmbrooBook, Győr, 2015.*)

SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR

John T. Hamilton: *Security. Politics, Humanity, and the Philology of Care*

Ennek az igazán időszerű könyvnek a szerzője, John T. Hamilton, jelenleg a Harvard egyik neves irodalomprofesszora, aki, miután a New York Universityn szerzett BA-t germanisztikából és klasszikus irodalomból, a nyolcvanas évek végén ígéretes rockzenész karrierbe kezdett. Együttesére a Rolling Stone magazin is felfigyelt a kilencvenes évek elején, ám úgy alakult, hogy az addig időnként fordítóként, gitároktatóként, pincéreként is dolgozó Hamilton érdeklődése ismét visszafordult az irodalomhoz és a tanításhoz. Mostanra pedig már valóságos sztárnak számít, aki sorra publikálja zavarba ejtően érdekes, tágas horizontú, az irodalomtörténetet Pindarosztól a kortársakig belátó, szövegeket, motívumokat, problémákat bátor kézzel, mindig szórakoztatóan és elgondolkodtatóan egymás mellé helyező és együtt értelmező munkáit. Hajdani zenésztársa mondta róla, hogy Hamilton mindent, amit egyébként is csinál, képes integrálni abba, amivel éppen foglalkozik. Nehéz lenne ennél találóbban jellemezni a szerző interdiszciplináris látásmódját, és ennek köszönhetően lett a *Security* is olyan tanulságos olvasmány irodalmároknak, eszmetörténészeknek, politológusoknak egyaránt.

Már a témaválasztáson is jól látszik a szerző széleskörű érdeklődése és az a képessége, hogy otthonosan mozogjon különböző diszciplináris közegekben, így például az antik irodalomban, a német kultúrában és az eszmetörténetben (e szót most tágan, a módszertani viták leszűkítő fogalomhasználatától eltekintve, Foucault-t, Skinnert, Blumenberget is ide sorolva használom). A könyv tárgya ugyanis nem más, mint a mindennapi életünket egyre inkább átható, angolul *security*-nek nevezett fogalom (meg sem próbálom lefordítani) és a hozzá kapcsolódó rokon fogalmak jelentésének problémája, amelyet a szerző filológiai módszerrel kívánt tárgyalni. Ma, amikor az életbiztosításoktól a biztonsági öveken és az árucikkeken olvasható biztonsági figyelmeztetéseken át a nemzetbiztonságig az élet minden területét egyre mélyebben áthatja a *security* problémája. Amikor mindez egyszerre része a mindennapi cselekvéseinknek és növekszik köré diskurzusok egyre burjánzóbb és átláthatatlanabb erdeje, tulajdonképpen joggal beszélhetünk a *security* kultúrájáról. Ugyanakkor egyre égetőbbé is válik annak a kérdésnek a megértése, hogy valójában mi a *security*, milyen kritériumai vannak a biztonságnak és milyen eszközökkel teljesíthetők ezek.

A könyv alapkonceptióját a *security* etimológiája adja. Hamilton a *security* eredetét vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy az voltaképp a gond (*cura, Sorge*) távollétét jelenti, a *security*-ről szóló diskurzusok tehát voltaképpen azt a kérdést járják körül, értelmezik, szabályozzák minden társadalomban, hogy a gondnak milyen mértékben lehet és kell jelen lennie az életünkben. A jelenkor problémája Hamilton szerint az,